

Д.2632

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

ELMİ
MƏCMUƏSİ

№ 12 SENTYABR (EYLÜL) 2009

İSLAM MƏZHƏBLƏRİ TARİXİ SAHƏSİNDƏ MƏNBƏ VƏ METODLA BAĞLI BƏZİ PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI

*i.e.n. Adila TAHİROVA**

Mövzu ilə yaxından əlaqəli olan bəzi terminlərin izahına ehtiyac olduğu üçün əvvəlcə bu terminlərin tariflərindən başlayaq. Məqalənin mövzusu ilə bilavasitə əlaqəli olan *mazhabın* tarifinə gəlincə, məzhəb- arabca bir ifadə olub "gedilən yol" deməkdir. Termin mənasına gəlincə, müəyyən şəxs və ya o şəxsə tabe olan bir qrupun İslamın ana əsasları olan Quran və Sünəni anlayış şəkilləridir.¹ Tarixdə məzhəb terminindən başqa firqə və nihlə (cəmi nihəl) terminlərindən də istifadə edilmişdir.

İslam məzhəbləri tarixinin tərifini verməyə də ehtiyac vardır: İslam məzhəbləri tarixi keçmişdə və günümüzdə siyasi və etiqadi məqsədlərlə ortqaya çıxmış İslam düşüncə məktəbləri deyə biləcəyimiz bəşəri və ictimai təşəkküllərin ortaya çıxdıqları mühiti, səbəblərini, təşəkkül dövrünü, fikirlərini, mənsublarını, ədəbiyyatını, yayıldığı bölgələri, İslam düşüncəsinə töhfələrini əsas mənbələrə istinadən zaman-məkan kontekstində və fikir-hadisə əlaqəsi çərçivəsində diskriptiv metodla və tarafsız bir nəzərlə tədqiq edən elmdir.² Təbii ki, bu elmin ilk dövrünü təşkil edən *Məqalat* əsərlərinin yazıldığı dövrdən günümüzdə qədər davam edən tarixi boyu yazılmış bütün əsərlərin bu tarifa uyğun şəkildə yazıldığını söyləyə bilərik. Bu tərif Məzhəblər tarixi mütəxəssislərinin əslində buna uyğun metodla əsərlər yazmasının zəruri olduğunu göstərir və bəzə gərəklə ideal olanı əks etdiyi və bu sahənin məqsədini ifadə etdiyi üçün burada verdiyimiz bir tərifdir.

* Bakı Dövlət Universitetinin ilahiyat fakültəsinin İslam elmləri kafedrasının müəllimi.

¹ Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda itikadi İslam məzhəbləri*, s. 7.

² <http://www.sonmezketu.com>

Bu sahənin problemləri və metodu ilə əlaqəli son dövrün məzhəblər tarixi sahəsinin önəmli tədqiqatçılarından biri olan Sönməz Kutlunun saytıdakı *İslam Məzhəblər Tarixində Usul Sorunu* adlı məqaləsindən istifadə olunmuşdur.

İndi isə mazhablar tarixinin bir elm kimi formalaşarkən mənbələr baxımından keğırdiyi dövrlərə diqqət yetirək. Çünki mənbələrdəki problemlərdən bahs etməzdən əvvəl onlar haqqında məlumat vermək lazımdır. İlk İslam alimlərinin bu elmə verdiyi ad Maqalat, *İlmü-l-Məqalat* və *İlmü Məqalati-l-Fırağ* idi. Bu əsərlər sahanın ilk mənbələrini təşkil edir və müxtəlif mazhablara mənsub şəxslər tərəfindən yazılırdı. Burada bəzi siyasi və etiqadi məsələlər haqqında bir və ya bir neçə mövzu qısa formada izah edilirdi. Yəni hər hansı bir məsələdən "maqala" gərgivasında bahs edilirdi. Daha çox Əhli-sünnəyə mənsub olmayanlar tərəfindən yazılan bu kiçik həcmli əsərlərə Maqala (*Məqalat*), bu əsərləri yazanlara da *Əshabu-l-Məqalat* deyilirdi. Bu tip əsərlərin çoxu kiçik və hissə-hissə olduqları üçün, müharibələr, işğallar və ya Əməvilər dövründəki təzyiqlər nəticəsində günümüzə qədər çatmamışdır. Bəzən bu kitabların gizli tutulması da səbəb göstərilir. Məsələn İbn Nadim belə hesab edir.³

Bu tip əsərlərə misal olaraq Xaricilərdən Yəman ibn Ribabın və Nəccat ibn Amirin (69/688), Kərramiyyədən Muəmməd İbn Heysamin, Motazilədən Əbu-l-Qasım əl-Bəlxinin *Məqalat* əsərləri, Vasil ibn Ətanın (80-131/699-748) *Kitabu əsnafi-l-Murciə* adlı əsəri, Muminu-t-Tağ laqabıyla məşhur olan Şiə mualliflərdən Əbu Cafar Muəmməd ibn Numanın (160/777), Murcia-Kərramiyyə düşüncəsində olan Əbu Abdullah Muəmməd ibn Heysamin (409/110109) *Kitabu-l-məqalat* əsərləri var. Lakin Əhli-sünnəyə mənsub olanların da Maqalat kitabları yazmasına təsadüf etmək mümkündür. Məsələn Əşəri məktəbinin qurucusu Əbu-l-Həsən əl-Əşəri, öz əsərinə *Məqalatu-l-İslamiyyəin vaxtilafu-l-musallin* adını vermişdir. İslam dünyasının digər önəmli siması olan Əbu Mansur əl-Maturidinin də belə ədə əsərinin olduğundan bahs edilir. Şiə alimlərdən Əbu Xələf əl-Qumminin *Kitabul-maqalat və-l-fırağ* əsəri var. Bunu da ifadə etməliyik ki, Əhli-sünnə alimləri məqalatu-l-fırağ elmini "ilahi ağıdaya əid bətil məzhəbləri" qeyd edən bir elm kimi tərif etmişlər. Günümüzə qədər gəlib çatmış Maqalat tipli əsərlərin olduğunu da soylamalıyık. Bunlara misal olaraq Motazilə alimi Əbu Osman Amr ibn Bəhr əl-Cahizin (255/1869) *Risələ fi bayani məzahibi-ş-Şiə*, Macmuatu-r-rəsail, Qahirə 1324 (sah. 178-185);

³ Ethem Ruhi Fəğlali, *əl-Fəraq bəynə-l fırağ (Məzhəplər arasındakı fərqlər)*, **muqəddimə**. Əbu Mənsur Əbdülkərim əl-Bağdadinin əsərinə yazılmış müqəddiməsindən istifadə olunmuşdur.

Şiə müəllif olan Naşi əl-Əkbərin (2931906) *Məsailu-l-imamə*, Kitabu-l-əvsat fi-l-məqalat, Beyrut 1971; Əhli-sünnəyə mənsub Əbu Muti Məkhul ibn Fazl ən-Nəsəfinin (3181930) *Kitabu-r-rədd* ala-I bida, təhqiq edən. Marie Bernand, Annales Islamologiques, 16 (1980), s. 39-126 və digərləri verila bilər.

Maqalat dövrünü artıq miixtalif məzhəblərin tamamilə təşəkkül etdiyi və hər fırqənin etiqadi fikirlərinin bir-biriylə müqayisə edilib bazən tədqiq və tənqida da yer verilən "Firaq və ya *Miləl* və nihəl (Dinlər və fırqələr)" dövrü izləyir. Bu tip əsərlər hicri III əsrdən etibarən qalam alınmışdır. Hər nə qədər bu dövrün bir çox tarixçi və coğrafiyaçıların da məzhəblərdən bəhs etdiyi görülsə də əsas mövzularını məzhəblər təşkil etmir. Bu qrupda yer alan əsərlər sadəcə məzhəbləri deyil, digər dinləri də tədqiq edirdi. Bu da İslam torpaqlarının genişlənməsi və bunun nəticəsində miixtalif din və əqidələrin mənsub insanlarla qarşılaşmadan qaynaqlanırdı. Çünki bu din və əqidələrin öyrənilməsi bir zərurət idi.⁴ Ancaq bu tip əsərlərdə yanlış anlatmalar, polemikalar çox yer verilirdi və çox zaman obyektivliyin olmadığını da qeyd etmək lazımdır.

Klassik dövrün onanlı mənbələrinə gəlincə, bunlardan bəzilərini qeyd etmək lazımdır. Masalan, Əşərinin (3241936) *Kitabu-l-Məqalati-l-İslamiyyin* əsəri, III əsrdə yaşamış Həsən ibn Musa an-Novbaxtinin *Kitabu firaqi-ş-Şiə*, Sad ibn Abdullah əl-Qumminin (3011913) *Kitabu-l-məqalat və-l-firaq*, ət-Təraifi laqabi ilə bilən Əbu-l-Hüseyn al-Malatinin (3771987) *at-Tanbih və-r-rədd ələ əhli-l-əhva və-l-bida*, İbn Həzəm əl-Əndəlusinin (45611063) *Kitab əl-fəsl fi-l-miləl və-l-əhva* və-n-nihəl, İsfəraininin (47111078) *at-Tabsir fi-d-din və təmyizul-firaq*, Əbu Mansur əl-Bağdadinin (47911037) *al-Farq beynə-l-firaq*, Şəhristaninin (54811153) *əl-Miləl* və-n-nihəl, Fəxrəddin ər-Razinin (60611209) *İtiqadatu firaqi-l-muslimin və-l-muşrikin* adlı əsərlərinin adlarını çəkmək zəruridir.⁵ Bu alimlər fərqli düşüncə məktəblərinə mənsub idi.

⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *əl-Fərq beynə-l firaq (Məzhəplər arasındakı fərqlər)*, müqəddimə.

⁵ Adı keçən əsərlər nəp edilərək miixtalif dillərə tərcümə edilmişdir. Masalan, Əbu Mansur Əbdülkərim əl-Bağdadi, *əl-Fərq beynə-l firaq (Məzhəplər arasındakı fərqlər)*, tərcümə edən: Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, TDV yayımları, 1991; Əbu-l Həsən əl-Əşəri, *Məqalatu-l İslamiyyin və-xtilafu-l musallin (İlk dönm İslam məzhəpləri)*, tərcümə edən: Mehmet Dalkılıç və Ömer Aydın, İstanbul, Kəbalcı yayınevi, 2005; Muhammad Əbdülkərim əş-Şəhristani, *əl-Miləl və-n nihəl (İslam məzhəpləri)*, tərcümə edən: Mustafa Öz, İstanbul, Ənsar nəşriyyat, 2005; Qummi, Növbəxti, *Kitabu-l maqalat və-l firaq*, *Firaqu-ş Şiə (Şii*

Adı keçən asarlarda problemlər və səciyyəvi xüsusiyyətlər belə xulasa edilə bilər:

Bu asarlar mazhabların tarixi **inkışafını** göstərmir. Bəzən bir şəxsə və onun fikirləri ilə başladılır. Halbuki mazhab, bəzi siyasi, ictimai, iqtisadi hadisələrin təsiri ilə mazhab qurucusu sayılan insan və ona tabe olanlardakı fikri və dini təzahürüdür. Mazhabi meydana gətirən tarixi, coğrafi, siyasi, ictimai şərtləri tanımadan fikirləri və davranışları düzgün dayarlandırmak mümkün deyil. Bu asarlarda rast gəlinən ən böyük nöqsan budur. Lakin bu asarlar arasında da istisnalar olduğunu qeyd etmək lazımdır. Masalan Şəhristani əsasən fikirləri naql etmək ilə kifayətlənib elmi davransa da digər müəlliflərin hamısında bu müşahidə edilmir. Əksər müəlliflər öz məzhəblərinə uymayan fikirləri radd edir. Bu asarlarda müşahidə edilən təəssübkeşliklə müəllif özünü dini vəzifəsini yerinə yetirmiş hesab edir. Halbuki bu, sonrakı dövrlərdə yaşayanlara digər mazhabların fikirləri haqqında düzgün məlumat almağa mane olur. Masalan İbn Hazm öz əsərini Zahiriyyə mazhabını qorumaq üçün qalama aldığı *al-Faslin* hər yerində deyir. Öz mazhabını müdafiə etmək təbii olsa da ən azından fikirləri aslına uyğun şəkildə naql etmək qaralıdır. Məzhəblər tarixçisi isə obyektiv olmalıdır. Bu sahənin əsərləri diskriptiv (təsviri) metodla yazılmalıdır.

Əsərlərin yazılışında və tərtibatında fərqlər vardır. Bu asarlarda bəzən məsələlər əsas alınır, bəzən firqə və mazhab qurucuları on planda yer tutur. Bu kitabların tərtibinə gəlincə, daha çox xronoloji baxımdan tərtib edilir. Bəzi asarlarda İslami olmayan fikirlərdən başlayıb İslamda olan mazhablara və fikirlərinə yer verilir. Masalan Bağdadi İslam mazhablarından başlayıb sonra İslamda olmayan firqələrə keçir, sonra ifrat fikirlərə yer vermiş və nəhayət Əhli-sünnə ilə bitirmişdir. Təsnifdə əsas problem məzhəblərin sayı məsələsidir. Burada məşhur 73 firqə hadisəsi ilə əlaqəli olaraq bəzi müəlliflər bu hadisəyə **bağlı** qalmaq istəmişdir.⁶ Yəni firqə və mazhabların sayını 73-ə çatdırmağa say göstərmişlər. Halbuki bu say, əgər mazhabların qolları alınmazsa xeyli az olar. Əgər qolları da təsnifə daxil edilərsə daha artıq ola

fırkalar), Ankara, Ankara okulu yayınları, 2004. Bütün bu asarlar türk dilinə tərcümə olunmuşdur. Son asar 2 məşhur klassik dövrü təmsil edən Şiə aliminin asarları və tərcümələrindən ibarətdir. Şəhristaninin məşhur əsərinə gəlincə onun İslam mazhabları ilə əlaqəli olan hissəsi tərcümə edilmişdir.

⁶ Mustafə Öz, İlyas Üzüm, *İslam məzhəbləri tarixi*, s. 15-16.

bilar. Bağdadi, İsfərayini, Şəhristani adı keçən hadisəyə bağlı qalmaq üçün məzhəblərin sayını 73-də dondurmuşlar. Bəzi alimlər isə bu hədis haqqında heç nə demədən bu hədisi gormazdan gəlir. Bu alimlərə Əşəri və Fəxrəddin ər-Razi misal verilməlidir. İbn Həzmi isə bu hədisin isnad baxımından səhih olmadığını bildirir. Bir qrup alim isə bu sayın daqiq bir saydan ziyadə çoxluq bildirdiyi fikrini daha məqbul hesab edir. Qurani-Kərimdən də bu sayın (7) bəzən daqiq rəqəmdən ziyadə çoxluq bildirməsi ilə əlaqəli dalillər gətirilir. (Haqq 69/32, Tələ 65/12)

Bunu ifadə etmək lazımdır ki, ilk dövrə aid əsərlər günümüzdə çatmadığı üçün hicri III, IV və daha sonrakı əsrlərdə yazılmış əsərlərə müraciət etmə məcburiyyəti çıxır. Bu isə Əşərinin də qeyd kimi, insanı yanılma ilə bir yoldur. Lakin bu əsərlərin mənbəşünaslıq baxımından dəyərini qətiyyənlə azaltmaq olmaz. Məzhəblər tarixi sahəsində yazılmış əsərlərlə yanaşı ilk dövrdə və ya o dövrə yaxın dövrdə yazılmış tarix, coğrafiya, təbəqə, ədəbiyyat, ənsab mənbələrində olan məlumatları da qarşılaşdırmaq düzgün bir nəticəyə vərmağa kömək edə bilər. Daha əvvəl qeyd etdiyimiz kimi məzhəb, bəzi siyasi, ictimai, iqtisadi və digər hadisələrin təsirinin məzhəb qurucusu sayılan insan ilə ona təbə olan insanlar üzərindəki fikri, dini və siyasi təzahürüdür. Buna görə ilk olaraq məzhəblərin ortaya çıxdığı mühitin düşünəcə qalıbları kimi tədqiqi zəruridir. Bunun üçün hər hansı bir məzhəb haqqında məlumat əldə etmək üçün o məzhəbin ortaya çıxdığı siyasi, sosial-ictimai, iqtisadi və elmi mühit haqqında məlumat əldə etmək lazımdır. Ümumiyyətlə əvvəlki din və mədəniyyətlərin məzhəbin fikirlərinə təsiri faktları çoxdur. Məsələn Ələvilinin fikirlərinə qədim türk adət-ənənələrinin təsiri dənilməzdir və ya İxvani-səfa vəsitəsiylə yeni Əflatunçuluğun Dürziliyin fikirlərinə təsir etdiyini soylamaq mümkündür.

Bu sahənin metod baxımından digər problemlərinə gəlincə ilk olaraq adlandırma problemindən bəhs etmək yerinə düşər.⁷ Məzhəb və dini cərəyanların adlarının nə mənaya gəldiyi, kimlər tərəfindən və hansı məqsədlə istifadə edildiyi məsələsi önəm daşıyır. Burada bir məzhəbin hansı adla adlandırıldığı, bu adla nəyin nəzərdə tutulduğu, bu adın verilmə səbəbləri, özləri yoxsa müxəlifləri tərəfindən verildiyi kimi suallar təhlil edilir.

⁷ <http://www.sonmezkuflu.com>

Masalan Vəhhabilik admdan bahs edarkan bu adın digarlari tərəfindən verildiyi, özlərinin isa bu adı qabul etmədiklərini qeyd etmək lazımdır.

Har hansı bir mazhabı tadqiq edarkan ortaya çıxma sabablarına yer vermek zaruridir. Məzhəblərin ortaya çıxdığı siyasi, ictimai, dini, tarixi və madani sabablarından tacrid edilərək anlaşılması mümkün deyil. Eyni zamanda qədim madaniyyat və dini-fəlsəfi ananalara qadar uzanan təşəkküldən əvvəlki şərt və sabablar da onamlidir.

Har bir mazhabın təşəkkül prosesi ahamiyyat daşıyır. Heç bir dini harakat bir anda ortaya çıxmır və müxtəlif marhalalardan keçir. Bu dövr düzgün tasbit edilməlidir. Har bir mazhab özünü həzrət Peyğəmbər dövrünə qadar çatdırmağa say gostardiyi üçün daha obyektiv manbalar və tarixi faktlar əsasmda qərar verilməlidir.

Bir mazhabın ortaya çıxdığı yer haqqmda malumat vermek də gərəklidir. Çünki coğrafi şərtlər də mazhabın madani və ictimai arxa planını anlamaqda rol oynayır. Məzhəbin ilk niiməyandalarının da bir mazhabın formalaşması və fikirlərinin sistemləşdirilməsində onəmli bir yeri vardır. Buna gora onların aldığı təhsil, müəllim-tələbə münasibətləri, sayətləri, iimumiyyatla həyat və elmi şəxsiyyətləri haqqmda düzgün malumat əldə etməyə çalışmaq lazımdır.

Bir mazhabı digərindən ayıran əsas cəhat fikir və məfhumlarıdır. Çünki har bir mazhabın özünəməxsus etiqađi fikirləri və aqida sistemi vardır. Bu malumatları da əsasən tadqiq edilən mazhabın manbələri və alimlərdən oyranmaq daha obyektiv nəticələrə varmağa komək edər.

Mazhablar haqqmda doğru malumat əldə etmək üçün har mazhabın adəbiyyatına miiraciət etmək gərəklidir. Birinci əl manbələrinə, yoxdursa ikinci əl manbələrinə baxmaq lazımdır. Burada onlar haqqmda malumat olan har cür sənəd, arxeoloji malumatlar və numizmatika daxil har nov adəbiyyat və material nazarda tutulur. Masalan Orta Asyada arxeoloji qazıntı nəticəsində Muğanna və Xaricilərin Hamziyyə qrupu tərəfindən basılan pulların tapılması yeni faktlar ortaya çıxarmışdır.

Eyni zamanda məzhəblərin ilk dövründə və günümüzdə yayıldığı bolgələr, digər mazhablarla münasibətləri, apardıqları münazirələr, mazhabın hal-hazırdağı vəziyyəti və İslam düşüncəsinə verdiyi töhfələr, müsbət və mənfi təsir də tadqiq edilməlidir. Mazhablar tarixçiləri və iimumiyyatla har

hansı bir məzhəb haqqında məlumat əldə etmək istəyən tədqiqatçılar qıscaca ifadə edilən bu məsələləri də gözdən keçirməlidir.

Qarşılaşılan problemləri həll etmək üçün nələrdən istifadə edilməlidir sualına gəlincə, mənbələrə tənqidi baxışla yanaşmaq vacibdir. Verilən məlumatların tarixi faktlara uyğun olub olmadığı, rəddiyyə və ya tənqid məqsədilə yazılıb yazılmadığı araşdırılmalıdır. Əslində məzhəblər tarixi sahəsində əsər yazarkən deskriptiv metoda uyaraq məzhəbin tarixçə və fikirləri dəyərləndirilib tənqid edilmədən olduğu kimi təsvir edilməlidir. Məzhəblərin əsas termin və fikirlərinin tarixini araşdırmaq da zəruridir. Məzhəbin qurulması və təşəkkül baxımından önəmli rol oynayan şəxslər daha diqqətli şəkildə müxtəlif mənbələrdən araşdırılmalıdır. Tərəfsizlik və məzhəblərüstü münasibət bu sahədə zəruridir. Məzhəblər tarixi sahəsində yazılmış ilk dövr və ya ona yaxın dövrlərin mənbələri və sonrakı dövrlərdə yazılmış əsərlər tədqiq edildikdən sonra məzhəbin yaranma dövrünə yaxın dövrlərdə yazılmış digər mənbələr (kəlam, coğrafiya, ansab, təbəqə, tarix kitabları, mənaqibnamələr və s.) Bundan başqa lazım gələrsə digər sahələrin məlumat və metodundan və müasir tədqiqatlardan istifadə edilməlidir. Din sosiologiyası, psixologiyası, antropologiya, tarix, dinlər tarixi və digər sahələrin verdiyi məlumatlar da obyektiv tədqiqat üçün yararlıdır.

Umumiyyətlə mənbələrdə hər hansı bir məzhəb haqqında məlumat verərkən onun İslam məzhəbi olub olmadığı haqqında da fikir bildirilmişdir. Buna görə İslami olub olmamanın bir ölçü və kriteriyası müəyyən edilməlidir ki, yanlış nəticələr əldə edilməsin. Bu kimi kriteriyaları təyin etmədə Qəzzalının metodu diqqətə layiqdir. Belə ki, o firqeyi-naciyanı (qurtuluşa çatmış firqa) olmanın yolunu 3 əsasla (uluhiyyət, nübüvvət və axirət) inanmaqda, açıq və təvəllül olmayan ayələrə istinad etməkdə, bu prinsiplərə iman etmə haqqında ittifaqın (icmanın) olmasında **görmür**.⁸ İcma, bir məsələnin zərurati-diniyyə sayılması **üçün** şərt qoyulur. Zəti-səfat münasibəti, şəfaətin olub olmaması, əzab və nemətin əbədi olub olmaması kimi məsələlər mahiyyətə aid olmayıb İslamdan çıxarma **üçün** səbəb deyil.

⁸ Bu mövzuya keçən məqaləmizdə toxunmuşduq. Bax. Klassik İslam düşüncəsində təkfir// BDU-nun İlahiyyat fakültəsinin «Elmi məcmuəsi» № 11, Bakı: Nurlar, 2009 (aprel), s. 121-134.

ƏDƏBİYYAT

1. Ethem Ruhi **Fıǵlalı**, *Çağımızda itikadi İslam mezhepleri*, İstanbul, Şa-to ilahiyat, 2001.
2. Əbu Mansur Əbdülkərim əl-Baǵdadi, *əl-Fərq beynə-l firaq (Mezhepler arasındakı fərqlər)*, tərziimə edən: Ethem Ruhi **Fıǵlalı**, Ankara, TDV yaymları, 1991.
3. Əbu-l Həsən əl-Əşəri, *Məqalatu-l İslamiyyin və-xtilafu-l musallin (ilk dönmə İslam mezhepleri)*, tərziimə edənlər: Mehmet Dalkılıç və Omer Aydm, İstanbul, Kəbalcı yaymevi, 2005.
4. <http://www.sonmezcutlu.com>
5. Qummi, Novbaxti, *Kitabu-l maqalat və-l firaq, Firaqu-ş Şia (Şii firkələr)*, Ankara, Ankara okulu yaymları, 2004.
6. Muhammad Əbdülkərim əş-Şəhrisani, *əl-Miləl və-n nihal (İslam mezhepleri)*, tərziimə edən: Mustafa Oz, İstanbul, Ənsar nəşriyyat, 2005.
7. Mustafa Oz, İlyas Üzüm, *İslam məzhəbləri tarixi*, tərziimə edənlər: Adila Tahirova və Mehriban Qasımova, Balu, Nurlar, 2008.
8. Adila Tahirova, *Klassik İslam düşüncəsində təkfir*// BDU-nun **İlahiyyat** fakultəsinin «Elmi məcmuəsi» № 11, Balu: Nurlar, 2009 (aprel), s. 121-134.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются некоторые проблемы в методе и источниках в области истории Исламских *мазхабов*. В первой части статьи имеются терминологические объяснения, информация об источниках этой области. В статье также исследуются основные проблемы в этих источниках. Во второй части статьи исследуются некоторые проблемы в методе. Метод в этой области должен быть дескриптивным, чтобы избежать субъективности. В статье автор старается найти ответы и решения этих вопросов и проблем.

Ключевые слова: История Исламских *мазхабов*, дескриптивный метод, источники, объективность.

SUMMARY

This article discusses the questions about the method and sources of the history of Islamic Sects (*Mazhab*) . The part one begins with a review of the terminology and information about sources on this branch. The article also elucidates the basic questions to reach the objective information on any sect (*mazhab*). The part two analyses the methodical problems of the history of Islamic Sects. As a branch of history this branch uses the descriptive method. This article tries to find the answers to these questions.

Keywords: The history of Islamic Sects (*mazhabs*), descriptive method, sources, objectivity.